

usulised kui ka ateistlikud veendumused, eetiline käitumine laiemaski mõttes või siis lihtsalt tervislike eluviiside (näiteks karskuse ja spordi) propaganda. Ka ärevatel sõjaaegadel võib mittepoliitiline propaganda omal kohal olla, millest andsid ehk tunnistust ka paar näitustel väljas olnud Saksa okupatsiooni aegset plakati sarjast "Lahkus ja töö-rõõm".

Propagandatrükiseid on üllitatud vägagi erinevates formaatides, postmarkidest hiigelpakatiteni. Teinekord valmistataksegi paljud keelatud või ebasoovitavaid ideid vahendavad propagandatrükised "taskuformaadis", mistõttu neid on hea "hädahoju" korral lihtsalt taskusse peita. Säärased olid näiteks mitmed Eesti Vabariigi aegsed kommunistide põrandaalused väljaanded. Lisaks sääraسته raamatutele olid näitusel väljas ka miniatuursed lendlehed, mis kutsusid üles boikoteerima Rahvuskogu valimisi. Kuid kommunistid polnud siiski ainsad, kes seesugust võtet kasutasid. Ka näitusel eksponeeritud välis-eesti ajakirjanduse "esiklaps", 1943. aastal Stockholmis ainsa numbrina ilmunud Eesti Vabariigile aatelistelt truuks jäänud ning sakslaste poolt okupeeritud Eestis levitatud ajakiri Päril-Eesti oli samal põhjusel trükitud "taskuformaadis".

Tagantjärele olen püüdnud mõelda sellelegi, millised propagandatrükised oleksid veel võinud näitusel olla, kuid mis eksponeerimispinna nappuse tõttu sinna lihtsalt ei jõudnud. Nii oleks võinud väljas olla ka valik Eesti rahvuslikku propagandat ülemöödunud sajandist (näiteks Jakobsoni kolm isamaakõnet või Jakob Hurda üleskutsed), aga ka otseselt mittepoliitilisi propagandateoseid, mis seotud eesti nime kampaaniaga või kodukaunistamise, looduskaitse ja turismi propagandaga, mis olid eriti populaarsed sõdadevahelise Eesti Vabariigi viimastel aastatel. Omaette (ja tänaseks ehk juba unarusse vajunud) peatüki nõukogude propaganda ajaloos moodustavad sõjajärgsed trükised, mis kutsusid väliseestlasi pöörduma tagasi okupeeritud kodumaale. Ka need trükised oleksid võinud ajaloolise käsitluse terviklikkuse huvides väljas olla.

Kui lähtume eeldusest, et propagandatrükiste näituse peamiseks eesmärgiks oli veenda nii spetsialiste kui ka juhuslikke näitusekülastajaid selles, et Riigiarhiivi kogudes leidub palju haruldast ja põnevat, siis suutis see näitus ilmselt täita oma eesmärgi.

Mait Talts

KES KIRJUTAS MANIVALD RÄSTASE RAAMATU "TULIN KODUMAALT"?

■ Tänavuaastase Tuna teises numbris ilmunud Jaak Pihlau huvitavas merepõgenike loos¹ on juttu ka Manivald Rästasest, kes 1955. aasta märtsis kaubalaeva "Tartu" trümmis end peites pääses Tallinnast Londonisse ja palus seal poliitilist varjupaika. Nagu artiklis mainitud, avaldas Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastus Lundis sama aasta oktoobris Manivald Rästase nime all raamatu "Tulin kodumaalt", autentse kirjelduse elust sõjajärgsel okupeeritud kodumaal ja autori teekonnast Läände. Inglismaa eestlaste ajaleht Eesti Hääli oli juba alates 1. aprillist avaldanud ridamisi teateid ja usutluselaadseid kirjutisi Rästasest, kuni uued sündmused, sealhulgas ka paadipõgeniku Eduard Öuna õnnestunud Rootsi jõudmine selle varjutasid. Raamatu ilmumise järgsed arvustused eesti pagulasajakirjanduses olid soosivad ja uudisväärtsuse tõttu hinnati "Tulin kodumaalt" isegi üheks parimaks maapaoraamatute hulgas.²

Kuid kas õnnelikul kombel läbi raudeesriide pääsenud Manivald Rästas ikka oli oma nime all raamatuna ilmunud teksti kirjapanija? Kahtlema selles ajendab "Tulin kodumaalt" kursiivis ees- ja järelsõna. Viimane on allkirjata, tsiteerime aga esimest, millele on alla kirjutatud tundmatuks jäänud *Käsikirja koostaja*: "Mida Manivald Rästas on läbi elanud, sellest on ta puhtsüdamlikult jutustanud oma loo kirjapanijale – voorusega, mitte püüda liiga tark näida informatsiooni andmises küsimustes, milles ta pole teadlik. Raamat, mis õigusega kannab selle loo jutustaja ja mina-kangelase nime, ei ole arusaadavalt tema poolt kirjutatud."³ Järgneb *Käsikirja koostaja* kinnitus, et minategelase elust ja tähelepanekutest ei ole tahetud "vormida mingit kirjanduslikku teost", on piirdutud Rästaselt saadud andmetega ning püütud tõetruult säilitada tema jutustamise stiili. Ka ajakirjandu-

¹ Jaak Pihlau, Merepõgenemised okupeeritud Eestist. – Tuna 2001, nr 2, lk 68–81.

² R. Tarvas, Kaasaelanu tunnistus. – Eesti Hääli 2.12.1955, lk 4.

³ M. Rästas, Tulin kodumaalt, Lund: EKK, 1955, lk 6.

ses avaldatud eelteated raamatu peatsest ilmumise tunnistasid, et "see on kirjutatud jutustaja diktaadina, kusjuures on kinnipeetud tema karmist ja lihtsast sõnastusviisist".⁴ See tunnistus ei jäänud märkamata ka lugejail ning tekitas pärimisi, miks teksti kirjapanija on keegi "müstiline tundmatu".⁵

Küsimustele saab vastuse Gert Helbemäe kirjades raamatu välja andnud Eesti Kirjanike Kooperatiivi kirjastusele. Kirjanik Gert Helbemäe (1913–1974) elas Londonis ja töötas ajalehe Eesti Hääle toimetajana ning oli Arved Viirlaiu 1953. aastal Kanadasse lahkumise järel EKK kirjastuse peaesindaja Inglismaal. Viimane asjaolu tingis tiheda ja mahuka kirjavahetuse Lundis asunud kirjastusega: Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi fond nr 341 sisaldab ühtekokku 662 Gert ja Are Helbemäe kirja EKK-le (mapid 9:17 ja 10:1–2). Ajakirjaniku amet oli aga peamiseks põhjuseks ja eelduseks G. Helbemäe heale informeeritusele kõigis Eestit puudutavates küsimustes. On seega loomulik, et alates aprillist kuni oktoobrini, pögisamalt ka hiljem, kerkis M. Rästase erakordse põgenemistekonnaga seondud G. Helbemäe kirjade keskseks teemaks. Neile tuginemine annab raamatu "Tulin kodumaalt" saamisloost järgmise pildi.

Pärast seda, kui M. Rästas oli end Briti võimude kätte andnud ja esinenud asüülitaotlusega, mida toetas ka Eesti Vabariigi saadik Londonis August Torma, hoiti teda mõnda aega eeluurimise all ja ajakirjandusele kättesaamatuna Brixtoni vanglas. Kontaktide tõttu Briti Välisministeeriumi ja Sõjaministeeriumiga õnnestus G. Helbemäel põgenikuga siiski juba üsna varakult kohtuda ja teda intervjuuerida. Kokkusaamised sagesid ja kava koostada M. Rästase jutustuste põhjal raamat elust okupeeritud kodumaal kujunes selgepiirseks suve algul, pingeline koostöö ja materjali üleskirjutamine toimus juulis. Augustis asus M. Rästas kapteni ja reeder Ewald Jakobsoni protežeerituna meremehena ühele tema laevadest, mis suundus Kanadasse – ning nagu kirjades mõista antakse, uue nime ja identiteediga. Teose kallal jätkas tööd G. Helbemäe ning kui M. Rästas septembris naasis Inglismaale, luges ta juba valmis käsikirja, millega oli tutvunud seda heaks kiites ka saadik A. Torma.

G. Helbemäe ise määratles end selles tema sõnul igati meeldivas ja huvitavas koostöös kui meediumi, kelle ülesandeks on "meie rahvale rääkida praegusest elust kodumaal" (G. Helbemäe EKK-le 2.9.1955). Kuid on ilmne, et põhiline koormus teose valmimisel lasuski just temal. Kahekümneaastasel noormehel puudusid mõistagi eeldused taolise romaani mahus raamatu kirjutamiseks ja tõenäoliselt on täpne ka G. Helbemäe vahendatud Hillar Kallase arvamus, kes tollal töötas Londonis BBC toimetajana: "Igaüks, kes poissi on usutlenud, teab, et tema diktaadi järgi ei saa ka kümnet lauset kirjutada, mis kannataks trükimusta." (G. Helbemäe EKK-le 19.10.1955) G. Helbemäe jätkab: "tähtis on see, et teos oleks autentne lugejate silmis – ja autentne ta on, temale liha ja elu andmine on omavaheline küsimus." Samas kirjas on juttu ka kirjastamislepingust ja honorarist, mis väidetavalt M. Rästase ettepanekul jagatakse järgmiselt: 75% G. Helbemäele kui teksti kirjapanijale ja 25% jutustajale.

Miks aga lepingu järgi ametlikultki kolmveerandi osa tööst teinud ning raamatule ees- ja järelsõna kirjutanud G. Helbemäe soovis jääda "müstiliseks tundmatuks"? Põhjus seisnes ennekõike julgeolekus: nimelt kartis G. Helbemäe juures elanud ema kommunistide kättemaksu ja keelas kirjaniikul seetõttu oma nime igasuguse kasutamise teoses (G. Helbemäe EKK-le 2.9.1955).

Janika Kronberg

**KUIDAS
TELLIDA
AJAKIRJA?**

Ajakirja Tuna on võimalik tellida
posti teel lunamaksuga:
Eestis 45 kr + postikulud

Tellimised esitada kirja teel:
Tuna, Tõnismägi 16, 10119 Tallinn
või
e-postiga: tuna@ra.ee

⁴ "Manivald Rästaselt teos ikestatud kodumaast". – Stockholms-Tidningen Eestlastele 24.09.1955, lk 5.

⁵ A. Kaelas, Tulin kodumaalt. – Teataja 27.11.1955, lk 4.